

UDK: 355.257.7((4978.5=112.2)"1945/1947"
343.819.5(497.5=112.2)"1945/1947"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 27. 9. 2006.
Prihvaćeno: 13. 10. 2006.

Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. - 1947.

VLADIMIR GEIGER

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju literature i arhivskoga gradiva prikazani su najveći logori za folksdojčere na području Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata, od svibnja 1945. do početka 1947. (Josipovac kod Osijeka, Valpovo, Velika Pisanica kod Bjelovara, Krndija kod Đakova, Šipovac kod Našica, Pusta Podunavlje u Baranji i Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka). Logoraši, uglavnom starije osobe, žene i djeca, korišteni su kao radna snaga izvan logora, uglavno u poljoprivredi. Uvjeti boravka u logorima, posebice higijenski uvjeti i prehrana, bili su više nego oskudni i nedostatni. Prema svim pokazateljima, umiralo se većinom od bolesti, posebice tifusa, premorenosti, zime i gladi. Likvidacije nisu bile masovne i učestale, ali je bilo i zlostavljanja i ubijanja. Prema dosadašnjim spoznajama, najmanje 10.000 - 18.000 od 20.000 u zavičaju preostalih hrvatskih folksdojčera internirano je tijekom 1945. u logore, u kojima je najmanje nekoliko tisuća izgubilo život. U historiografiji, publicistici, memoarskoj literaturi, iskazima/svjedočanstvima logoraša, te članova logorske uprave, a i suvremenika te u dokumentima vrlo su različiti navodi, tvrdnje, procjene i poimenični pokazatelji/popisi o broju i strukturi logoraša i broju i strukturi žrtava u logorima za folksdojčere u Hrvatskoj. Uz sve, literatura i dokumentacija omogućuju i u pogledu logora za folksdojčere u Hrvatskoj osnovne pokazatelje.

Ključne riječi: Folksdojčeri, Hrvatska, poslijeratni logori, komunistička represija

Uvod

Nakon Drugoga svjetskog rata nova komunistička vlast u Jugoslaviji pripadnicima njemačke manjine oduzela je sva nacionalna i građanska prava i konfiscirala imovinu. Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je već 21. studenoga 1944. dalekosežni zakonski akt naslovljen: "Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom nepri-
sutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisil-

no otuđile”¹, kojim se precizira i položaj folksdojčera. Odluka Predsjedništva AVNOJ-a nije obvezivala na dokazivanje aktivnog potpomaganja okupatorskog režima, nego je pod njezin udar došla svaka osoba njemačke narodnosti koja se nije izravno suprotstavila nacizmu, a takvih je bilo relativno malo. Žrtve kolektivne odmazde nisu bili samo folksdojčeri koji su mogli dokazati svoje sudjelovanje u partizanskom pokretu ili barem njegovo pomaganje. Svima ostalima slijedila je konfiskacija imovine i protjerivanje odnosno upućivanje u logore.²

Naime, povijest i sudbina hrvatskih i jugoslavenskih folksdojčera potkraj Drugoga svjetskog rata i nakon njega nerazdvojno je, isključivo i jednostrano vezana uz propast Trećega Reicha, kao uostalom i sudbina Nijemaca europskoga istoka i jugoistoka.

Do potkraj Drugoga svjetskog rata jugoslavenski folksdojčeri muškarci uglavnom su bili, dragovoljno ili prisilno, mobilizirani u njemačke vojne i poluvojne postrojbe i u kućama su ostali pretežito starci, žene i djeca. Njemačko stanovništvo, koje nije evakuirano, bilo je tijekom i neposredno nakon ratnih djelovanja prepušteno samovolji pobjednika. Bezakonje, pljačka, maltretiranja, ubojstva, silovanja žena postali su potkraj rata i neposredno nakon njega folksdojčerska svakidašnjica.³ Na svim područjima poslije uspostave komunističke vlasti uslijedio je val uhićenja i likvidacija. Pri tome na udaru nisu bili samo folksdojčeri, nego i potencijalni politički protivnici iz svih nacionalnih/etničkih skupina.

Nakon preuzimanja vlasti u pojedinim naseljima, prema uputama Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA) za Hrvatsku, jedinice Narodne obrane uhićivale su folksdojčere i predavale ih u logor Komande područja. Izostavljene su samo osobe navedene u Odluci Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944.⁴

Do potkraj Drugoga svjetskog rata većina hrvatskih folksdojčera, zbog ratnih događaja, izbjegla je ili je prognana iz svojih domova, pretežno u Austriju i Njemačku, ali i na područje Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i Italije, gdje su i dočekali završetak rata. Unatoč svim nastojanjima jugoslavenskih vlasti

¹ *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. 1, br. 2, Beograd, 6. veljače 1945., 13.-14.

² Vladimir GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek 2002., 11., 25., 27.

³ *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen 1993., 6., 120., 176., 238., 259., 272., 290., 301., 324., 365., 418., 426.-427., 481.-482., 485., 532., 587., 597., 602., 662., 667., 676., 680., 713.

⁴ Državni arhiv u Osijeku Arhivski sabirni centar Vinkovci, Kotarski NO Vinkovci, 1945., 9/45. Pov. – Oblasni NOO za Slavoniju Upravni odjel, Pov. Broj: 4/45 – 15.IV.1945., Predmet: Zadaci upravni odjela u novo oslobođenim gradovima; Hrvatski državni arhiv, Zagreb, OZNA Hrvatske, kut. 1, 30/5. – Odsjek zaštite naroda za zagrebačku oblast, Broj 96[?]/1945. dana 22. travnja 1945. god.; Vladimir GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod 2006., 139.-144.

da spriječe povratak folksdojčera u Jugoslaviju, neposredno nakon završetka rata, i mnogi hrvatski folksdojčeri uspjeli su se vratiti iz izbjeglištva/progonstva, pretežno u Austriji i Njemačkoj, u zavičaj svojim kućama. Ubrzo su, nakon povratka, uhićeni i internirani u logore, te su, s drugim folksdojčerima koji su ostali u zavičaju trebali biti željezničkim transportima, stočnim vagonima prognani u Njemačku, odnosno Austriju. Jedan dio hrvatskih folksdojčera odmah je protjeran u Austriju. Komunističke vlasti su, čini se, namjeravale što više folksdojčera protjerati iz Jugoslavije. Plansko protjerivanje folksdojčera potvrđuju i tipska rješenja o protjerivanju. Protjerivanje folksdojčera je najjednostavnije otvaralo mogućnost promjene vlasničkih odnosa i provođenje planirane agrarne reforme i kolonizacije. Nova je vlast u Jugoslaviji bila svjesna da protjerivanje folksdojčera omogućuje i radikalnu promjenu demografske/etničke slike Jugoslavije.⁵

Komunističke vlasti Jugoslavije izbjegle i protjerane folksdojčere nisu više smatrali državljanima Jugoslavije. Štoviše, i preostale folksdojčere u Jugoslaviji namjeravale su protjerati iz zemlje. Predsjedništvo Ministarskog savjeta DF Jugoslavije, Beograd, izvijestilo je 11. lipnja 1945.: "Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granica Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato stvore povoljni tehnički uslovi."⁶ O tome je, iznoseći detaljne upute, "Zemaljska komisija za repatriaciju Nijemaca" pri Ministarstvu unutarnjih poslova Federalne države Hrvatske, Zagreb, izvijestila 7. srpnja 1945. oblasne i okružne Narodne odbore.⁷ Štoviše, jugoslavenske vlasti su zauzele stajalište o zabrani povratka izbjeglih i prognanih folksdojčera iz Jugoslavije. Odluka da se onemogućiti povratak jugoslavenskih folksdojčera donesena je na sjednici Državne komisije za repatriaciju, Beograd 22. svibnja 1945., s čime su se, zatim, suglasili Vlada DFJ i Generalštab Jugoslavenske armije. I mnogobrojnim hrvatskim folksdojčerima, izbjeglim ili protjeranim potkraj rata iz zavičaja, spriječen je

⁵ Vladimir GEIGER, "Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugoga svjetskog rata", *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije*. Zbornik, Ljubljana 2003., 161.-174. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶ Arhiv Jugoslavije, Beograd, 50-35-73.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 32.; Vladimir GEIGER, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", *Scrinia slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod 2003., 525.

⁷ HDA, Zagreb, Ostavština Svetozar Ritig, kut. 1, fasc. 5 "Protjerivanje Nijemaca iz FNRJ" - Zemaljska komisija za repatriaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federativne države Hrvatske, Broj 1/45., Predmet: Nijemaca naših državljana repatriacija (iselenje Nijemaca) -upute-, Zagreb, 7. VII. 1945.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 32., 61.-67.; Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIĆ, Mate RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005., 179.-182.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 245.-248.; V. GEIGER, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 525.

nakon rata povratak u Jugoslaviju. Zaustavljeni su na austrijsko-jugoslaven-skoj i mađarsko-jugoslaven-skoj granici i povratak im je bio onemogućen.⁸

Na Potsdamskoj konferenciji (17. srpnja do 2. kolovoza 1945.) savezničkih velesila pobjednica u ratu, zaključeno je (XII "Uredno iseljavanje njemačkog stanovništva") da se preostalo njemačko stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske mora preseliti na područje Njemačke. Preseljenje (etničko čišćenje) legalizirano je kao najtrajnije i zadovoljavajuće rješenje, i trebalo se obaviti "organizirano i na human način".¹⁰ Oni koji se nisu našli u zaključcima Potsdamske konferencije, riješili su problem folksdojčera na još drastičniji način (ponajprije Jugoslavija).

Pitanje tzv. raseljenih osoba (Displaced Persons), posebice folksdojčera kojih je krajem Drugoga svjetskog rata i u poraću bilo najviše, bilo je za Austriju veliki gospodarski, socijalni i politički problem. Od sredine 1945. problem raseljenih osoba u Austriji počeo se izrazito zaoštavati. Čehoslovačka, Mađarska i Jugoslavija otpočele su tada masovno protjerivati folksdojčere. Austrijska vlada je protestirala saveznicima i inzistirala da se neodgodivo zatvore austrijske granice.¹¹ S austrijske granice odnosno puta prema Austriji vraćeno je oko 5.000 do 6.000 osoba, pretežno staraca, žena i djece. Kako je protjerivanje folksdojčera iz Jugoslavije zbog zatvaranja granice prema Austriji, Italiji i Mađarskoj savezničkih okupacijskih vlasti sredinom srpnja 1945. to onemogućio, za većinu folksdojčera slijede logori i prisilni rad.¹² Stoga i tipska rješenja o protjerivanju folksdojčera u Austriju i Njemačku sadržavaju napomenu: "dok ne budu postojale mogućnosti za

⁸ AJ, Beograd, 50-35-73 i 33-3; V. GEIGER, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 521.-522.

⁹ *Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd 1947., 124.-125.; *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1945*, Beograd 1984., 395.

¹⁰ Fritz KROTZ, *Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung*, Frankfurt/M.-Berlin 1969.

¹¹ Dušan NEČAK, "O problemu 'razseljenih oseb' (D. Ps.) in jugoslovanskih 'Volksdeutscherjev' v Austriji te o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945-1947)", *Zgodovinski časopis*, letnik 50, št. 4 (105), Ljubljana, 1996., 561.-571.; Zoran JANJETOVIĆ, "Odlazak vojvođanskih Švaba – protjerivanje ili iseljavanje", *Tokovi istorije*, br. 3-4, Beograd, 1997., 113.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 33.

¹² *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf, 1961., München 1984., Augsburg, 1994., München, 2004.; 100E.-101E.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen 1991., 662., 722., 726., 728., 732.-734., 744., 748.-749., 779., 787., 791.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948*, München-Sindelfingen, 1993., 796.-800., 812.-814., 819.-824.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, München-Sindelfingen 1995., 885., 887.; V. GEIGER, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 529.

njihov transport isti će se nalaziti u logoru na prisilnom radu”.¹³ Najmanje 10.000 - 18.000 od ukupno 20.000 u zavičaju preostalih hrvatskih folksdojčera, nakon zatvaranja austrijske granice i prestanka primanja prognanika iz Jugoslavije u ljeto 1945. internirano je u logore u kojima je najmanje nekoliko tisuća izgubilo život. U međuvremenu, u kućama i na imanjima folksdojčera koji su bili internirani u logore i u postupku protjerivanja, nalazili su se novi vlasnici, kolonisti.

Procjenjuje se da je od 500.000 Folksdojčera, koliko ih je živjelo na području Jugoslavije do potkraj Drugoga svjetskog rata, oko 240.000 bilo evakuirano pred naletom Crvene armije i Titovih partizana i nikada se više nije vratilo na svoja ognjišta. Ako se ne računaju folksdojčeri mobilizirani u razne vojne postrojbe, oko 200.000 folksdojčera civila potpalo je pod komunističku vlast u Jugoslaviji. Od toga je jedna četvrtina nastradala u logorima, dok je ostatak nestao tijekom etničkog čišćenja ili je pak morao izbjći. Prema njemačkim/folksdojčerskim podacima od 195.000 folksdojčera koji su ostali u Jugoslaviji, od potkraj 1944. do početka 1948. u logore je internirano oko 170.000 osoba. Naime, dokumenti potvrđuju da su u logore upućivane cjelokupne folksdojčerske obitelji, starije osobe, žene s djecom, bez obzira na dob. Iako je sporan točan broj i namjena logora u koje su internirani jugoslavenski folksdojčeri, kao i broj interniranih i stradalih u logorima, nije sporno da se u svakom logoru umiralo. Znakovito je postojanje logora za radno nesposobne, starije osobe, žene i djecu. Prema svim pokazateljima, umiralo se većinom od bolesti, posebice tifusa, premorenosti, zime i gladi. Likvidacije nisu bile masovne i učestale, ali je bilo i zlostavljanja i ubijanja. U logorima je od posljedica zlostavljanja, zime, gladi, tifusa i dizenterije umrlo oko 50.000 do 60.000 pripadnika njemačke manjine. Smrtnost u jugoslavenskim logorima za folksdojčere bila je oko 30%. Do sada je 70% (48.687) žrtava poimenično identificirano.¹⁴ Najnovija istraživanja ove brojke utemeljeno povećavaju.

Prema njemačkim podacima, među stradalim folksdojčerima u poslijeratnim jugoslavenskim logorima, znatan je broj žena i djece. Prema najnižim brojkama, oko 26.000 Njemica stradalo je u jugoslavenskim logorima za folksdojčere. Do sada je poimenično utvrđeno 25.987 u logorima stradalih Njemica. U jugoslavenske logore internirano je oko 45.000 folksdojčerske djece mlađe od 14 godina, a najmanje 5.600 do 6.000 djece smrtno je stradalo. Do sada je poimenično utvrđeno 5.582 u logorima stradala djete-ta. Većina logoraša umrla je od gladi i tifusa. Prema poimeničnim pokazateljima, od potkraj 1944. do početka 1948., na razne načine i pod različitim

¹³ Valentin OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Stuttgart 1989., 465.; V. GEIGER, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", 529.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 33.

¹⁴ *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen 1994.

okolnostima u jugoslavenskim logorima za folksdojčere stradalo je 357 slavonske djece, 268 srijemske djece i 133 baranjske djece.¹⁵ Najnovija istraživanja ove brojke utemeljeno povećavaju.

Logori za folksdojčere u Hrvatskoj bili su u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova u Zagrebu, a u logorima su pripadnici Narodne milicije obavljali unutarnju službu i stražu, a pripadnici Narodne odbrane osiguravali su logore izvana.¹⁶

Prema izvješću Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske, Zagreb, od 12. studenoga 1945. Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske, Zagreb, upućenom prethodno i Saveznom Ministarstvu unutarnjih poslova DF Jugoslavije, Beograd, u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu, prema stanju 30. listopada 1945. po raznim logorima smješteno je oko 11.000 Nijemaca, "njemačkih državljana i onih njemačkih narodnosti" (od toga: Valpovo 3.806 logoraša, Krndija kod Đakova 3.500 logoraša, Beli Manastir 1.681 logoraš, Šipovac kod Našica 658 logoraša, Zmajevac-Popovac u Baranji 550 logoraša, Ovčara kod Vukovara 400 logoraša), koji se koriste za različite radove ("Koliko prilike dozvoljavaju isti se upotrebljavaju za razne radove i za ove vrijedi princip da se svojim vlastitim radom izdržavaju."). Izvješće napominje da među logorašima ima oko 30% staraca i djece, koje se smješta većinom u logor Krndiju. Ministar unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske Vicko Krstulović, u izvješću napominje: "Poseban problem je smještaj i ishrana [...]. Za sada ih smještavamo na posebnim imanjima kako nam to prilike dozvoljavaju."¹⁷

Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova FNRJ, Beograd, od 18. siječnja 1946., na području Hrvatske u logorima je 10.600 folksdojčera, od toga 3.000 muškaraca, 4.500 žena i 3.100 djece, a na slobodi se nalazi 2.000 folksdojčera, od toga 700 muškaraca, 1.000 žena i 300 djece.¹⁸

¹⁵ *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 945.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, 1015., 1019., 1029.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, München 1998., 243., 313.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, München 2003., 135.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, Beograd 2004., 171.; Vladimir GEIGER, "Logorska sudbina Njemica u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata", *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević*, Zagreb 2003., 444.-445.; Vladimir GEIGER, "Udio djece među stradanim Folksdojčerima u jugoslavenskim logorima (1944.-1948.)", *Dijalog povjesničara-istoričara*, 4, Zagreb 2001., 530.-531.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 122.

¹⁶ *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 123.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 155.

¹⁷ HDA, Zagreb, CK SKH, Vojna komisija, kut. 134 - Narodna vlada Hrvatske Ministarstvo unutrašnjih poslova br. Pov. 563/45, dana 12. XI. 1945 Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 292.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 490.

¹⁸ AJ, Beograd, 50-35-73. Tabela pregled logorisanih i nelogorisanih Nemaca na teritoriji Jugoslavije; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 312.

U početku su logoraši korišteni kao radna snaga izvan logora, primjerice za popravak puteva te za pojedine sezonske radove u poljoprivredi. Uskoro se, međutim, pristupilo sustavnije njihovom zapošljavanju na poljoprivrednim dobrima i u različitim poduzećima. Po logoraše dolaze i seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljuju ih za rad i to plaćaju logorskoj upravi. Mnogi seljaci, Hrvati, Srbi i drugi, prema iskazima/sjećanjima logoraša, iskazali su razumijevanje i iskazali im pomoć u hrani i odjeći. Uvjeti boravka u logorima, posebice higijenski uvjeti i prehrana, bili su više nego oskudni i nedostatni. Mnogi pobolijevaju i umiru. Posebice od jeseni/zime 1945. u logorima haraju epidemije tifusa i poprimaju zastrašujuće razmjere. Tek nakon poduzetih potrebnih mjera vlasti i logorskih uprava tifus je u većini logora suzbijen. Kada su se prilike u logorima koliko-toliko normalizirale, život je bio jedva podnošljiv. Prema svim pokazateljima, umiralo se uglavnom od bolesti, premorenosti, zime i gladi. Likvidacije nisu bile masovne i učestale, ali je bilo i zlostavljanja i ubijanja. Položaj Njemica, posebice majki s djecom, bio je u logorima izrazito težak.¹⁹

U historiografiji, publicistici, memoarskoj literaturi i arhivskom gradivu spominju se i navode različiti podaci o logorima za folksdojčere u Hrvatskoj.

Izvrješće Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske, Zagreb, kao logore za folksdojčere u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu potkraj 1945. navodi Valpovo, Krndiju kod Đakova, Beli Manastir, Šipovac kod Našica, Zmajevac-Popovac (Baranja) i Ovčaru kod Vukovara.²⁰

Prema podacima Njemačkoga crvenog križa (Deutsches Rotes Kreuz), logori (vojni i civilni) za folksdojčere u Hrvatskoj bili su Antunovac kod Pakraca, Beli Manastir, Bjelovar, Borovo kod Vukovara, Branjin Vrh kod Belog Manastira, Čakovec, Daruvar, Đakovo, Golinci kod Donjeg Miholjca, Karlovac, Krndija kod Đakova, Lepoglava, Mirkovac kod Darde, Ogulin, Osijek, Podunavlje kod Darde, Slavonska Požega, Kozarac kod Belog Manastira, Čeminac kod Darde, Sokolovac kod Darde, Špišić Bukovica kod Virovitice, Valpovo, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Slavonski Brod, Soljani kod Županje, Velika Pisanica kod Bjelovara i Zagreb (Jankomir, Prečko).²¹

¹⁹ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 219.-228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 121.-127.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 152.-160.

²⁰ HDA, Zagreb, CK SKH, Vojna komisija, kut. 134 - Narodna vlada Hrvatske Ministarstvo unutrašnjih poslova br. Pov. 563/45, dana 12. XI. 1945 Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 292.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 490.

²¹ *Deutsches Rotes Kreuz. Suchdienst. Zivilverschollenenliste. Skizzenblätter mit Angabe der Festnahmeorte und Gewahrsame sowie mit geographischer Darstellung der Lager nach Heimatkreisen alphabetisch geordnet*, II Jugoslawien Sk - Kl/Lgl, Hamburg 1962./1963.;

Najopsežnije njemačko/podunavskošvapsko izdanje *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, kao logore za folksdojčere u Hrvatskoj navodi Beli Manastir, Poljoprivredno dobro Belje kod Darde, Branjina kod Belog Manastira, Branjin Vrh kod Belog Manastira, Brestovac kod Darde, Čakovac, Darda, Dugo Selo kod Zagreba, Pusta Dunai kod Darde, Grabovac kod Darde, Pusta Haliwald (Baranja), Jankovci kod Vinkovaca, Pusta Jasenovac kod Kneževih Vinograda, Josipovac/Kravice kod Osijeka, Kamenac kod Belog Manastira, Kozjak kod Darde, Kneževi Vinogradi kod Belog Manastira, Kneževo kod Belog Manastira, Krndija kod Đakova, Pusta Lazarfeld (Baranja), Pusta Mirkovac kod Darde, Pusta Mitvar kod Grabovca (Darda), Osijek, Podolje kod Belog Manastira, Pusta Podunavlje kod Darde, Popovac kod Belog Manastira, Prečko/Zagreb, Pusta Sokolovac kod Darde, Stara Gradiška, Šipovac/Našice, Tenja kod Osijeka, Valpovo, Varaždin, Velika Pisanica kod Bjelovara, Vinkovci, Vođinci kod Vinkovaca i Vukovar.²²

U povijesnim prikazima navedeni su samo neki i uglavnom veći i(li) dugotrajniji logori za folksdojčere u Hrvatskoj. Primjerice, L. Rohrbacher navodi logore Josipovac kod Osijeka, Valpovo, Krndija kod Đakova i Velika Pisanica kod Bjelovara.²³ A. Tafferner navodi logore Krndija kod Đakova (naziva ga Konzentrations- oder Vernichtungslager), Podravlje (Baranja) [ispravno bi bilo Podunavlje/Ebling]²⁴, Valpovo, Josipovac kod Osijeka i Tenja kod Osijeka (svrstava ih u skupinu Sammellager oder Zivil-, Arbeits- und Ersatzlager).²⁵ V. Geiger i I. Jurković navode logore Beli Manastir (radni i sabirni), Ernestinovo kod Osijeka (sabirni), Josipovac kod Osijeka (radni i

Deutsches Rotes Kreuz. Suchdienst. Zivilverschollenenliste. Namenverzeichnis von in fremden Gewahrsam geratenen und verschollenen Zivilpersonen nach Lagerbereichen alphabetisch geordnet, D Jugoslawien N – Lgl, Hamburg 1962./1963.; *Deutsches Rotes Kreuz. Suchdienst. Zivilverschollenenliste. Namenverzeichnis von in fremden Gewahrsam geratenen und verschollenen Zivilpersonen nach Heimatkreisen alphabetisch geordnet*, C Jugoslawien N–Kl, Hamburg 1962./1963.

²² *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen 1991.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen, 1993.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, München-Sindelfingen 1995.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen 1994.

²³ Leopold ROHRBACHER, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, Salzburg 1949., 198.-200.

²⁴ Na temelju pogrješnog navoda u *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* (sva četiri izdanja Düsseldorf 1961., München 1984., Augsburg 1994., München 2004., s netočnim su navodom), neki autori umjesto Podunavlje navode Podravlje.

²⁵ [Anton TAFFERNER], "Das Donauschwabentum in den Lagern der Tito-Partisanen 1944-48", *Volkskalender 1965 der Donauschwaben. Ein Jahrbuch des gesamten Donauschwabentums*, Ulm 1965., s.p.; Anton TAFFERNER, "Donauschwaben in der Todeslagern den Tito-Partisanen 1944-1948", *Die Donauschwaben 1944-1964. Beiträge zur Zeitgeschichte*, München 1968., 128. Pogrješan navod Podravlje umjesto Podunavlje, autor ispravlja u kasnijem prilogu.

sabirni), Krndija kod Đakova (koncentracijski), Podravlje (Baranja) [ispravno bi bilo Podunavlje] (radni i sabirni), Tenja kod Osijeka (sabirni), Valpovo (radni i sabirni) i Zmajevac (Baranja) (radni i sabirni)²⁶, odnosno logore Beli Manastir (centralni logor), Josipovac kod Osijeka (sabirni i radni logor), Krndija kod Đakova (koncentracijski logor), Podravlje (Baranja) [ispravno bi bilo Podunavlje] (sabirni i radni logor), Tenja kod Osijeka (sabirni i radni logor), Valpovo (sabirni i radni logor), Zmajevac (Baranja) (centralni logor), Velika Pisanica kod Bjelovara i Šipovac kod Našica.²⁷ A. Scherer navodi logore Valpovo, Tenja kod Osijeka, Velika Pisanica kod Bjelovara, Josipovac kod Osijeka i Krndija kod Đakova.²⁸ M. Strecha navodi logore (naziva ih skupnim imenom sabirni i radni) Krndija kod Đakova, Zmajevac (Baranja), Beli Manastir, Tenja kod Osijeka i Ernestinovo kod Osijeka.²⁹ Z. Radelić navodi logore Josipovac kod Osijeka, Krndija kod Đakova, Podunavlje u Baranji, Tenja kod Osijeka, Valpovo i Velika Pisanica kod Bjelovara.³⁰

Arhivsko gradivo i iskazi/svjedočanstva logoraša i suvremenika spominju i neke druge manje i kratkotrajnije logore za folksdojčere u Hrvatskoj, primjerice Orahovica³¹ i Đurđenovac kod Našica³².

Prema svim pokazateljima, najveći logori za pripadnike njemačke manjine na području Hrvatske bili su tijekom 1945./46. Josipovac kod Osijeka, Valpovo, Velika Pisanica kod Bjelovara, Krndija kod Đakova, Šipovac kod Našica, Pusta Podunavlje u Baranji i Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka.

Radni logor Josipovac kod Osijeka

U službenim logorskim dokumentima, logor Josipovac označen je kao Radni logor Josipovac³³, a neki drugi ondašnji dokumenti logor Josipovac

²⁶ Vladimir GEIGER, Ivan JURKOVIĆ, "Imenik i tipovi poratnih logora za pripadnike njemačke nacionalne manjine na teritoriju istočne Slavonije, Srijema, Baranje, Bačke i Banata", *Zatvorenik*, god. II, br. 9, Zagreb 1991., 29.-31.

²⁷ Vladimir GEIGER, Ivan JURKOVIĆ, *Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, Zagreb 1993., 73.-83.

²⁸ Michael HOTTINGER [Anton SCHERER], "Die Donauschwaben in Jugoslawien", *Der Weg in die neue Heimat. Die Volksdeutschen in der Steiermark*, Graz-Stuttgart 1988., 138.; Anton SCHERER, "Podunavske Švabe u Jugoslaviji/Die Donauschwaben in Jugoslawien", u: Anton SCHERER, Manfred STRAKA, *Kratka povijest podunavskih Nijemaca/Abriss zur Geschichte der Donauschwaben*, Osijek-Zagreb-Split/Graz-Stuttgart 1999., 61./134.

²⁹ Mario STRECHA, "Kronološki pregled hrvatske povijesti od doseljenja Hrvata do 1995.", *Veliki svjetski povijesni atlas*, Zagreb 1999., 210.

³⁰ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006., 45.

³¹ Primjerice: Pismo Karla (Dragutina) Mura iz Đakova (24. srpnja 1945.) unuku Štefiki (Stjepanu) Muru u logor Orahovica; Privatno vlasništvo (preslika kod mene).

³² Prema navodu Branka Kranjčeva, Našice.

³³ Primjerice: Archiv des Institutes für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, Nachlass Franz Hamm, 230, Komanda Radnog Logora Josipovac broj: 156/45, dana

nazivaju Logor za iseljavanje Nijemaca Josipovac³⁴, te Centralni logor za protjerivanje Nijemaca Josipovac³⁵. U historiografiji i publicistici, logor Josipovac nazivan je raznim imenima. U hrvatskoj historiografiji i publicistici označen je kao Sabirni logor Josipovac³⁶ i Centralni logor za protjerivanje Nijemaca u Josipovcu kraj Osijeka³⁷. U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici nazivan je Zwangslager i Internierungslager³⁸, a u novije vrijeme Centralni logor Josipovac (Zentrallager Oberjosefsdorf/Josipovac)³⁹ i Kratkoročni centralni logor Josipovac⁴⁰ (Short Term Central Camp Oberjosefsdorf/Josipovac)⁴¹.

U svibnju 1945. u Josipovcu i Valpovu osnovani su prvi veliki privremeni sabirni centri/logori za slavonske, srijemske, baranjske i bosansko-posavske Nijemce. Prve skupine folksdojčera, internirane su najprije u Josipovcu. Radni logor Josipovac osnovan je na kraju sela Josipovca prema Bizovcu, gdje su otprije bile barake njemačke Radne službe "Arbeitsdienst" i bio je ograđen visokom bodljikavom žicom. Tijekom svibnja 1945. u logor Josipovac internirano je više od 3.000 osoba, uglavnom starijih osoba, žena i djece. Logoraši su svakog dana upućivani na rad u poljoprivredi. Komandant logora bio je neki Tepić, prema iskazima/sjećanjima logoraša, zlotvor. Politički komesar u logoru Josipovac bio je M. Lendjel. Prema zabilježkama logoraša Michaela

5.VII.1945. Upućivanje Nijemaca sa teritorije Slavonije u Njemačku; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 172.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 237.

³⁴ Primjerice: DAO SC Vinkovci, Gradski NO Vinkovci, 1945., 4435/II/45. - Gradski N.O.O. Vinkovci 26.VI.1945. Obrst Josip: protjerivanje u Njemačku i podržavljenje imovine.- Komandi logora za iseljavanje Nijemaca Josipovac; Danijel PETKOVIĆ, "Progon Nijemaca u Vinkovcima 1945. godine. Epilog jedne etničke zajednice", *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 18/2000., Vinkovci 2001., 90.

³⁵ Primjerice: DAO SC Vinkovci, Gradski NO Vinkovci, 1945., 53/45. Pov. - Upravni odjel Gradskog NOO Vinkovci 1.VI.1945. Centralnom logoru za protjerivanje Njemaca Josipovac [dostavlja popis uhićenih Nijemaca s područja GNOO Vinkovci, te izvješćuje da će ih izručiti u logor na daljnji postupak]; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 148.-149.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 204.; D. PETKOVIĆ, "Progon Nijemaca u Vinkovcima 1945. godine. Epilog jedne etničke zajednice", 90.

³⁶ Primjerice: Vladimir GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999.

³⁷ Primjerice: D. PETKOVIĆ, "Progon Nijemaca u Vinkovcima 1945. godine. Epilog jedne etničke zajednice", 90.

³⁸ Primjerice: *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 768.-771., 796.-800., 812.-814., 819.-824., 828.-829.

³⁹ Primjerice: *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, 219.

⁴⁰ Primjerice: *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 153.

⁴¹ Primjerice: *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 121.

Hantlera, u logoru Josipovac umrlo je 55 osoba. Do sada je poimenično utvrđeno 38 žrtava logora Josipovac, a procjenjuje se da je u logoru Josipovac stradalo oko 100 osoba. Komunističke vlasti su, čini se, namjeravale što više Nijemaca protjerati iz zemlje. Transporti sa slavonskim i bosansko-posavskim folksdojčerima iz Radnog logora Josipovac i Radnog logora Valpovo, a i drugih logora, upućivani su od početka srpnja 1945. iz Osijeka preko Slavenskog Broda, Zagreba te Ljubljane. U prepunim stočnim vagonima, bez dovoljno hrane i vode, iscrpljena većina pobolijeva, a neki višednevno putovanje nisu preživjeli. Iz logora Josipovac 8. srpnja 1945. upućen je željeznički transport s oko 3.000 logoraša, od kojih nitko nije znao odredište. Nakon dugoga iscrpljujućeg puta, logoraši su dva dana bili zatvoreni u prepunim stočnim vagonima u Leibnitzu u Austriji, a zatim ih je oružana pratnja istjerala i jednostavno ostavila. Dva dana kasnije, 10. srpnja 1945., Radni logor Josipovac je raspušten, a manji broj logoraša koji je preostao, prebačen je u obližnji Radni logor Valpovo.⁴²

Sabirni logor Velika Pisanica kod Bjelovara

U službenim logorskim dokumentima, logor Velika Pisanica je označena kao Sabirni logor Velika Pisanica⁴³. U historiografiji i publicistici, logor Velika Pisanica nazivan je raznim imenima. U hrvatskoj historiografiji i publicistici označen je kao Logor Velika Pisanica⁴⁴, Sabirni logor Velika Pisanica⁴⁵, Radni logor Velika Pisanica⁴⁶ i Kažnjenički logor Velika Pisanica⁴⁷.

⁴² Usp. L. ROHRBACHER, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, 198.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, Graz 1991., 191.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 521.-544.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 885.-886.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito – Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen 1994.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, 219.-220.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 – 1948*, 121.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 153.-154.; V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁴³ Primjerice: Vladimir GEIGER, "Logor Velika Pisanica 1945. godine", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 1999*, Osijek 1999., 151.-160.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 91.-104.

⁴⁴ Primjerice: Nikola ČOLAK, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, Padova 1977., 46.-63.

⁴⁵ Primjerice: V. GEIGER, "Logor Velika Pisanica 1945. godine", 151.-160.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 91.-104.

⁴⁶ Primjerice: Milivoj KOVAČIĆ, *Mihovil Kolarić svećenik kateheta-vjeroučitelj u Koprivnici*, Zagreb 2003., 65.-69.

⁴⁷ Primjerice: Petar GRGEC, "Zamišljeni uskrсни pohod iz logora obitelji", *Danica 2003. Hrvatski katolički kalendar*, Zagreb 2002., 56.

U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici nazivan je Prolazni/Privremeni logor Velika Pisanica⁴⁸ (Zwischenlager Velika Pisanica/Groß-Pisanitz⁴⁹ / Temporary Camp Velika Pisanica⁵⁰).

Nakon izгона u Austriju 3.000 folksdojčera iz Radnog logora Josipovac početkom srpnja 1945., vlakom je, stočnim vagonima, 22. srpnja 1945. iz Radnog logora Valpova upućeno još 1.800 osoba. Međutim, kako su britanske okupacijske vlasti u Austriji odbile prihvatiti ih, transport se morao vratiti s austrijske granice, a nakon nekoliko dana besciljnog kretanja, završio je u Velikoj Pisanici kod Bjelovara. Isto se tijekom srpnja dogodilo i s još dva transporta folksdojčera, koji su bili upućeni prema austrijskoj granici. U Velikoj Pisanici najprije je osnovan logor za ratne zarobljenike (njemački i hrvatski vojnici) i političke zatvorenike (intelektualci, svećenici). Dopremljeni folksdojčeri smješteni su u Velikoj Pisanici na otvorenome, jer je nekoliko postojećih baraka već bilo popunjeno. U Veliku Pisanicu najprije je dopremljeno oko 3.000 folksdojčera. Prema svim vrlo pouzdanim navodima i procjenama, broj vraćenih u tim transportima iznosio je oko 5.000 do 6.000 osoba, pretežno staraca, žena i djece. Smješteni su na bivšem sajmištu, izloženi kiši i lošem vremenu. Zbog loše prehrane, iscrpljenosti, pojave zaraznih bolesti i napornog rada, ubrzo počinju umirati starci i djeca. Broj žrtava Sabirnog logora Velika Pisanica nije utvrđen. Do sada je poimenično utvrđeno 15 žrtava. Procjenjuje se, da je broj žrtava oko 100. Po logoraše dolaze seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljuju ih za rad i to plaćaju logorskoj upravi. Mnogi seljaci, prema iskazima/sjećanjima logoraša, iskazali su razumijevanje i pomogli im u hrani i odjeći. Nakon kraćeg zadržavanja folksdojčera u Velikoj Pisanici, od početka, a zaključno s 10. kolovoza 1945., krenuli su transporti prema logorima za folksdojčere prema istoku Hrvatske (Krndija, Valpovo). To je značilo i nastavak stradanja slavonskih, srijemskih, baranjskih i bosansko-posavskih Nijemaca koji su bili u tim transportima.⁵¹

⁴⁸ Primjerice: *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 154.

⁴⁹ Primjerice: *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, 221.

⁵⁰ Primjerice: *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 122.

⁵¹ Usp. L. ROHBACHER, *Ein volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, 198.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, 191.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 100E., 521.-544.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 768.-769., 776., 799., 825.-826., 829.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 886.-887.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen, 1994.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, 221.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 122.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 154.; V. GEIGER, "Logor Velika Pisanica 1945. godine", 151.-160.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 91.-104. I tamo navedeni izvori i literatura.

Radni logor Valpovo

U službenim logorskim dokumentima, a najčešće i u historiografiji i publicistici, logor Valpovo je označena kao Radni logor Valpovo⁵². U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici, logor Valpovo je često naveden i kao Zwangslager, Internierungslager, Konzentrationslager, Vernichtungslager i Todeslager Walpach/Valpovo⁵³, odnosno Logor za likvidaciju⁵⁴ (Liquidation Camp Valpovo)⁵⁵ a u hrvatskoj historiografiji i publicistici različito, ali najčešće kao Sabirni i radni⁵⁶, Koncentracijski logor Valpovo⁵⁷ i Radni logor Valpovo⁵⁸.

Prve skupine hrvatskih, posebice slavonskih, srijemskih, baranjskih i bosansko-posavskih folksdojčera, internirane su najprije u svibnju 1945. u logore Josipovac i Valpovo. Radni logor Valpovo osnovan je na prostoru između stare valpovačke ciglane i sajmišta gdje su otprije bile barake njemačke Radne službe "Arbeitsdienst" i bio je ograđen visokom bodljikavom žicom i s kulama stražarama. Za razliku od većine drugih logora u kojima su internirci bili smješteni u napuštenim selima ili dijelovima sela, u Valpovu su svi bili smješteni u barakama, muškarci i žene odvojeno. Kako barake, bez rasvjete i grijanja, nisu imale stakla na prozorima, oni su zatvoreni daskama. Ljudi su ležali na drvenim krevetima ili podovima, bez slame. Tko nije mogao pronaći mjesta, morao je spavati vani u unutarnjem logorskom dvorištu. Uz to, u Radnom logoru Valpovo je postojala i logorska uprava (kancelarija), kuhinja i izolana. Komandant/upravnik Radnog logora Valpovo bio je N. Prekodravac Relja, politički komesar u logoru B. Štimac, te Pšemislav

⁵² Primjerice: V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁵³ Primjerice: [A. TAFFERNER], "Das Donauschwabentum in den Lagern der Tito-Partisanen 1944-48", s.p.; A. TAFFERNER, "Donauschwaben in der Todeslagern den Tito-Partisanen 1944-1948", 128.; *Logori smrti u komunističkoj Jugoslaviji 1944.-1948.*, Izložba, Njemačka narodnosna zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj Osijek/Volksdeutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien Essegg u suradnji s Radnom zajednicom Podunavskih Švaba Austrije u Beču i Austrijskim kulturnim institutom u Zagrebu, Muzej Slavonije Osijek, od 11. do 25. lipnja 1999., s.p.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 768.-771., 796.-800., 812.-814., 819.-824., 828.-829.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 471., 889.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 218., 224.-227. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁵⁴ Primjerice: *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 154.

⁵⁵ Primjerice: *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 122.

⁵⁶ Primjerice: V. GEIGER, I. JURKOVIĆ, "Imenik i tipovi poratnih logora za pripadnike njemačke nacionalne manjine na teritoriju istočne Slavonije, Srijema, Baranje, Bačke i Banata", 31.; V. GEIGER, I. JURKOVIĆ, *Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, 82.

⁵⁷ Primjerice: [Suzana LEČEK], "Koncentracijski logori", *Hrvatska enciklopedija*, 6, Zagreb 2004., 85.

⁵⁸ Primjerice: V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999.

Pospišil, a zatim od kraja 1945. komandant/upravnik logora bio je kapetan Josip Globočnik, politički komesar u logoru P. Pospišil. Iz Radnog logora Valpova upućen je 22. srpnja 1945. željeznički transport s 1.800 osoba u stočnim vagonima. Međutim, transport se morao vratiti s austrijske granice, a nakon nekoliko dana besciljnog kretanja završio je u Velikoj Pisanici kod Bjelovara. Transport s logorašima iz Valpova, čeka na austrijskoj granici ili negdje u putu. Isto se nedugo zatim dogodilo i s još dva transporta folksdojčera. Nakon kraćeg zadržavanja folksdojčera u Velikoj Pisanici, tijekom kolovoza 1945. vraćeni su u logore Valpovo i novoosnovani logor Krndija. U Radnom logoru Valpovo, u početku su logoraši korišteni kao radna snaga izvan logora interventno, primjerice za popravak puteva te za pojedine sezonske radove u poljoprivredi. Uskoro se, međutim, pristupilo njihovom sustavnom zapošljavanju na poljoprivrednim dobrima, u šumskim radovima, ciglanama i u različitim poduzećima. Po logoraše dolaze seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljuju ih za rad i to plaćaju logorskoj upravi. Mnogi seljaci, prema iskazima/sjećanjima logoraša, iskazali su razumijevanje i pomoć u hrani i odjeći. Prehrana logoraša je bila više nego oskudna i nedostatna, te mnogi pobolijevaju i umiru. Posebice od jeseni/zime 1945. počinje harati epidemija pjegavog tifusa i ubrzo poprima zastrašujuće razmjere. Početkom 1946. svakog dana je obolijevalo i do 100 osoba. Tijekom veljače i ožujka 1946. svakog dana je umiralo 20 do 30 osoba. Potkraj ožujka ili početkom travnja 1946., nakon poduzetih mjera i dezinfekcije, tifus je suzbijen. Na tešku sudbinu logoraša utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, izrazito slaba prehrana, nedovoljna higijena, pomanjkanja lijekova i liječničke pomoći, razne bolesti te naporni radovi na koje zatočenici nisu bili naviknuti. Ubijanja i smaknuća, osim nekoliko slučajeva, nije bilo. To potvrđuju i iskazi/svjedočanstva logoraša. Kroz Radni logor Valpovo prošlo je prema svim vrlo pouzdanim navodima i procjenama, najvjerojatnije oko 4.000 logoraša, uglavnom starijih osoba, žena i djece. Prema izvješću Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske, u Radnom logoru Valpovo u listopadu 1945. smješteno je 3.806 logoraša, koji se koriste za različite radove. Do svibnja 1946., kada je Radni logor Valpovo raspušten, stradale su najmanje 1.074 internirane osobe. Matica umrlih Radnog logora Valpovo poimenično navodi 1.015 osoba (552 ženske i 463 muške osobe). Posebice su zastupljena djeca i starije osobe. U starosti do 14 godina života u Radnom logoru Valpovo tijekom 1945. i 1946. umrlo je 86 djece. U starosti do jedne godine života (godišta 1944., 1945. i 1946.), dakle dojenčad, umrlo je 55 djece (četvero umrlih u logoru je i rođeno). Među umrlima znatan je broj (261) osoba starije dobi (stariji od 65 godina). Prema iskazima/svjedočenjima logoraša Radnog logora Valpovo i Valpovčana, umrle logoraše odvozili su noću kolima iz logora na mjesno groblje. Na prostoru iza kapelice i mrtvačnice za to određeni logoraši kopali su velike rake u koje su polagani mrtvi, zatim su poliveni vapnom i zatrpani, ponekad bez nadgrobničkih oznaka ili natpisa. Nakon ukidanja Radnog logora u Valpovu tije-

kom svibnja 1946., oni logoraši koji nisu pušteni na slobodu, prebačeni su do kraja svibnja 1945. u druge logore (Podunavlje u Baranji, Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka, Gakovo u Bačkoj i Knićanin/Rudolfsgnad u Banatu) ili su ostali na prisilnom radu na poljoprivrednim dobrima i u raznim radnim organizacijama u istočnoj Slavoniji i Baranji.⁵⁹

Logor Krndija kod Đakova

U službenim logorskim dokumentima, a najčešće i u historiografiji i publicistici, Krndija je označena kao Logor Krndija⁶⁰. U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici, logor Krndija je često naveden i kao Konzentrationslager, Vernichtungslager i Todeslager Kerndia/Krndija⁶¹, a u hrvatskoj historiografiji i publicistici različito, ali najčešće kao Koncentracijski logor Krndija⁶² i Logor Krndija⁶³.

U Krndiji je najprije osnovan logor za ratne zarobljenike (njemački i hrvatski vojnici) i političke zatvorenike Hrvate. U logor za folksdojčere Krndija je pretvorena kada su 15. kolovoza 1945. dopremljeni logoraši iz

⁵⁹ Usp. HDA, Zagreb, CK SKH, Vojna komisija, kut. 134 - Narodna vlada Hrvatske Ministarstvo unutrašnjih poslova br. Pov. 563/45, dana 12. XI. 1945 Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 292.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 490.; L. ROHRBACHER, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, 198.-200.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, 191.-192.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 100E., 109E., 132E., 86., 193., 280., 429., 521., 523.-527., 531.-542., 624.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 768.-771., 796.-800., 812.-814., 819.-824., 828.-829.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 471.-474., 889.-892.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 224.-228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 121.-124.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 154.-157.; V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶⁰ Vladimir GEIGER, "Logor Krndija (1945.-1946.). Izvori i literatura", *Dijalog povjesničara - istoričara*, 7, Zagreb 2003., 473.-492.

⁶¹ Primjerice: [A. TAFFERNER], "Das Donauschwabentum in den Lagern der Tito-Partisanen 1944-48", s.p.; A. TAFFERNER, "Donauschwaben in der Todeslagern den Tito-Partisanen 1944-1948", 128.; *Logori smrti u komunističkoj Jugoslaviji 1944.-1948.*, s.p.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 779-782.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 887.-889.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 219., 221.-223. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶² Primjerice: V. GEIGER, I. JURKOVIĆ, "Imenik i tipovi poratnih logora za pripadnike njemačke nacionalne manjine na teritoriju istočne Slavonije, Srijema, Baranje, Bačke i Banata", 30.; V. GEIGER, I. JURKOVIĆ, *Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, 82.; [S. LEČEK], "Koncentracijski logori", 85.

⁶³ V. GEIGER, "Logor Krndija (1945.-1946.). Izvori i literatura", 473.-492.

Velike Pisanice. Logoraši su zatim sami morali ograditi logor bodljikavom žicom. Slijedi kasnije i dolazak novih logoraša. Napušteno njemačko selo Krndija kod Đakova pretvoreno je u logor za preostalo njemačko stanovništvo Slavonije i Srijema, zapadne Hrvatske i bosanske Posavine. Komandant/upravnik logora bio je kapetan Ivan Tomljenović, a zatim Milan Komlenović. Logorsku upravu i stražu činilo je 12 do 14 pripadnika Narodne milicije, od kojih su četiri bile žene, koje su prema iskazima/sjećanjima logoraša bile najokrutnije. Po logoraše dolaze seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljuju ih za rad i to plaćaju logorskoj upravi. Mnogi seljaci, prema iskazima/sjećanjima logoraša, iskazali su razumijevanje i dali im pomoć u hrani i odjeći. Na tešku sudbinu logoraša utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, izrazito slaba prehrana, nedovoljna higijena, pomanjkanje lijekova i liječničke pomoći, razne bolesti, te naporni radovi na koje zatočenici nisu bili naviknuti. Umiralo se većinom od bolesti, posebice tifusa, premorenosti, zime i gladi. Od zime 1945./46., posebice od siječnja 1946., počinje harati epidemija pjegavog tifusa i ubrzo poprima zastrašujuće razmjere. Potkraj ožujka ili početkom travnja 1946., nakon poduzetih potrebnih mjera tifus je uklonjen. Ubijanja i smaknuća osim nekoliko slučajeva, koji su nedvojbeni, u logoru Krndija nije bilo. Logoraše su pokapali na mjesnom groblju, mnogi i bez nadgrobnih oznaka ili natpisa. Prema izvješću Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske, u Logoru Krndija u listopadu 1945. smješteno je 3.500 logoraša, uglavnom starijih osoba, žena i djece, koji se koriste za različite radove. Procjenjuje se da je kroz logor Krndija prošlo oko 3.500 do 4.000 logoraša, te da ih je oko 500 do 1.500 u logoru smrtno stradalo, uglavnom od izgladnelosti, dizenterije i tifusa. Prema do sada utvrđenim poimeničnim pokazateljima, u logoru Krndija stradalo je najmanje 337 osoba, pretežito starijih osoba, žena i djece. Logor Krndija raspušten je u svibnju 1946. Oni logoraši koji nisu pušteni na slobodu, prebačeni su do kraja svibnja 1946. u druge logore (Podunavlje u Baranji, Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka, Gakovo u Bačkoj i Knićanin/Rudolfsgnad u Banatu). Odatle su, zatim, upućivani na rad i drugdje. Nakon ukidanja logora Krndija, velik broj preživjelih interniraca ostao je raditi na poljoprivrednim dobrima i u raznim radnim organizacijama.⁶⁴

⁶⁴ Usp. HDA, Zagreb, CK SKH, Vojna komisija, kut. 134 - Narodna vlada Hrvatske Ministarstvo unutrašnjih poslova br. Pov. 563/45, dana 12. XI. 1945 Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 292.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 490.; L. ROHRBACHER, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, 200.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, 193.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 525.-534.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 779.-782.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 887.-889.;

Radni logor Šipovac-Našice

U službenim logorskim dokumentima logor Šipovac je označen kao Radni logor Šipovac-Našice, a neki ondašnji izvori Šipovac nazivaju Logor Šipovac⁶⁵. U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici, Šipovac je naveden kao (Logor) Šipovac⁶⁶, a u hrvatskoj historiografiji kao Radni logor Šipovac(-Našice)⁶⁷.

Logor je osnovan na pustari Šipovac kod Našica, u svibnju 1945. kao sabirni i radni logor za Nijemce iz Našica i okolice. Najprije su u Šipovcu, kraće vrijeme, internirani zarobljeni njemački vojnici, a zatim folksdojčeri. Logoraši su smješteni u gospodarske objekte na pustari za stoku, koji su se nalazili uz cestu Šipovac-Brezik. Logor je bio ograđen bodljikavom žicom. Za prihvatanje logoraša korištene su i tada postojeće barake na Trnjaku, istočno od Šipovca prema Velimirovcu. Uprava i straža logora bili su smješteni u prve kuće do logora. Kroz Radni logor Šipovac prošli su kratkotrajno početkom kolovoza 1945. i transporti s folksdojčerima iz logora Josipovac i Valpovo, koji su vraćeni s austrijske granice preko Sabirnoga logora u Velikoj Pisanici te upućivani natrag u logore Valpovo i Krndija. Prehrana u logoru je bila oskudna, a higijena nedostatna. Spavalo se na daskama i slami, bez ikakvih pokrivača. Prema izvješću Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske, u Radnom logoru Šipovac u listopadu 1945. smješteno je 658 logoraša, koji se koriste za različite radove. Prema iskazima/sjećanjima logoraša, svakog dana se odlazilo na sve vrste radova u poljoprivredi, na radove u šumu, u manje kamenolome, na popravke cesta i slično. Po logoraše dolaze seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljuju ih za rad i to plaćaju logorskoj upravi. Mnogi

Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito – Regime in der Zeit von 1944-1948*, München-Sindelfingen, 1994; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 219., 221.-223.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 – 1948*, 124.-126.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 157.-159.; Vladimir GEIGER, Ivan JURKOVIĆ (prir.), *Pisma iz Krndije*, Zagreb, 1994.; V. GEIGER, "Logor Krndija (1945.-1946.). Izvori i literatura", 473.-492.; Vladimir GEIGER, "Struktura stradalih u logoru Krndija 1945.-1946.", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2004*, Osijek 2004., 247.-258. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁶⁵ Primjerice: V. GEIGER, "Radni logor Šipovac-Našice 1945. godine", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2001*, Osijek 2001., 239.-250.; V. GEIGER, B. KRANJČEV, "Radni logor Šipovac 1945./46. godine", *Našički zbornik*, 7, Našice, 2002., 125.-142.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 105.-118.

⁶⁶ Primjerice: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 523.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 787.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, 918.; Leopold Karl BARWICH, *Menschen zwischen Welten. Heimatbuch Welimirowatz. Zur Erinnerung an unser deutsches Dorf in Slawonien*, Reutlingen, 1985., 239.

⁶⁷ Primjerice: Usp. Vladimir GEIGER, "Radni logor Šipovac-Našice 1945. godine", 239.-250.; Vladimir GEIGER, Branko KRANJČEV, "Radni logor Šipovac 1945./46. godine", 125.-142.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 105.-118.

seljaci, prema iskazima/sjećanjima logoraša, iskazali su razumijevanje i dali im pomoć u hrani i odjeći. Politički komesar u Radnom logoru Šipovac bio je neki Pavić. Broj žrtava u Radnom logoru Šipovac nije utvrđen. Manji broj logoraša umrlih u logoru Šipovac (do sada su poimenično zabilježene samo dvije osobe), pokapani su 250 do 300 metara sjeveroistočno od logora, a grobove su kopali sami logoraši. Grobni humci bili su obilježeni jednostavnim drvenim križem. Šezdesetih godina 20. stoljeća, križevi su s grobova uklonjeni. Zemljište na kojem se nalaze grobovi danas je obradivo, bez ikakvih grobnih oznaka. Radni logor u Šipovcu postojao je do kraja 1945. odnosno do siječnja 1946., kada je raspušten, a internirci prebačeni u najbliže logore u Krndiji i Valpovu.⁶⁸

Radni logor Pusta Podunavlje u Baranji

Neki onovremeni izvori logor Podunavlje nazivaju Civilni logor Ebling/ Podunavlje⁶⁹. U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici, logor Podunavlje nazivan je Radni logor Pusta Podunavlje / Radni logor Podunavlje na pusti u Baranji⁷⁰ (Arbeitslager Pušta Podunavlje⁷¹ / Work Camp at the Puszta Podunavlje in Baranja⁷²).

Logoraši koji nisu oslobođeni pri raspuštanju dva najveća logora za folksdojčere u Hrvatskoj (Logor Krndija i Radni logor Valpovo), tijekom svibnja i lipnja 1946. prebačeni su u Radni logor Pusta Podunavlje u Baranji. Komandant/upravnik logora Podunavlje i svih radnih jedinica na pustarama na kojima su radili logoraši, bio je neki Andrija, Srbin iz Bijelog Brda kod Osijeka. Prema iskazima/svjedočanstvima logoraša, on je vatrenim oružjem

⁶⁸ Usp. HDA, Zagreb, CK SKH, Vojna komisija, kut. 134 - Narodna vlada Hrvatske Ministarstvo unutrašnjih poslova br. Pov. 563/45, dana 12. XI. 1945 Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske; Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 292.; V. GEIGER (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, 490.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 523.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 787.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, 918.; L. K. BARWICH, *Menschen zwischen Welten. Heimatbuch Welimirowatz. Zur Erinnerung an unser deutsches Dorf in Slawonien*, 239.; V. GEIGER (prir.), *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, 385., 420., 421., 427.; V. GEIGER, "Radni logor Šipovac-Našice 1945. godine", 239.-250.; V. GEIGER, B. KRANJČEV, "Radni logor Šipovac 1945./46. godine", 125.-142.; V. GEIGER, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, 105.-118.

⁶⁹ Primjerice: Izjava [milicionera Drage Komarića, komanda civilnog logora Eblin[g], Podunavlje, Baranja, o Iliji Satleru iz Našica], Našice 4. IX. 1946.; Privatno vlasništvo (preslika kod mene).

⁷⁰ Primjerice: *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 159.

⁷¹ Primjerice: *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, 227.

⁷² Primjerice: *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 126.

usmratio najmanje 22 osobe, uglavnom nemoćne i žene. Zatim je komandant/upravnik logora Podunavlje bio neki Predrag. Broj logoraša u Radnom logoru Pusta Podunavlje bio je oko 1.000. Broj žrtava ovoga logora nije utvrđen. Radni logor Pusta Podunavlje je raspušten 27. kolovoza 1946. Stari i bolesni logoraši prebačeni su u logor Knićanin (Rudolfsgnad) u Banatu, koji mnogi zbog bolesti i gladi nisu preživjeli, a radno sposobni logoraši prebačeni su u Radni logor Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka.⁷³

Radni logor Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka

U službenim logorskim dokumentima, logor Tenja/Tenjska Mitnica označen je kao Radni logor Nemaca-Civila Tenjska Mitnica⁷⁴. U njemačkoj/podunavskošvapskoj historiografiji i publicistici, logor Tenja/Tenjska Mitnica, nazivan je Centralni logor Tenje⁷⁵ (Zentrallager Tenje⁷⁶ / Central Camp Tenje⁷⁷).

Najprije su u Tenju/Tenjsku Mitnicu internirani zarobljeni njemački vojnici, a zatim folksdojčeri. Naime, posljednji veći logor za folksdojčere u Hrvatskoj, bio je logor Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka. Kao logor za folksdojčere, osnovan je potkraj kolovoza 1946. i djelovao je do 18. siječnja 1947. Komandant/upravnik logora bio je Jovan Radić. Početkom studenoga 1946., dva puta, oko 130 osoba je pušteno iz logora i omogućen im je odlazak/iseljenje u Austriju (Njemačku). Broj logoraša i broj žrtava ovoga logora nije utvrđen. Kad je logor Tenja/Tenjska Mitnica raspušten, u siječnja 1947. posljednji logoraši, njih nekoliko stotina, prebačeni su u logor Knićanin (Rudolfsgnad) u Banatu, koji je postojao do ožujka 1948., a koji mnogi zbog bolesti i gladi nisu preživjeli.⁷⁸

⁷³ Usp. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 100E., 109E., 193., 521., 523.-524., 533., 541.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 797.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 892.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 227.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 126.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 159. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁷⁴ Primjerice: Objava (Br. 2311) o otpustu iz Radnog logora Tenjska Mitnica (18. studenoga 1946.) Uprave Radnog logora Nemaca-Civila Tenjska Mitnica, za Adolfa Tachtlera (1887.) iz Drenovaca (Županja); Privatno vlasništvo (preslika kod mene).

⁷⁵ Primjerice: *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 159.

⁷⁶ Primjerice: *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords*, 227.-228.

⁷⁷ Primjerice: *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 126.-127.

⁷⁸ Usp. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 100E.-101E., 465., 521., 524., 533.-534.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 797.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 892.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948*, 227.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944 - 1948*, 126.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948*, 195.-160. I tamo navedeni izvori i literatura.

U historiografiji, publicistici, memoarskoj literaturi, iskazima/svjedočanstvima logoraša, te članova logorske uprave, a i suvremenika i dokumentima, vrlo su različiti navodi, tvrdnje, procjene i poimenični pokazatelji/popisi o broju i strukturi logoraša i broju i strukturi žrtava u logorima za folksdojčere u Hrvatskoj, od svibnja 1945. do početka 1947. Točan broj hrvatskih folksdojčera koji su prošli kroz poslijeratne logore, kao i točan broj žrtava logora, sa sigurnošću je teško utvrditi. Uz sve dokumentacija, iskazi/svjedočanstva i literatura omogućuju i u pogledu logora za folksdojčere u Hrvatskoj osnovne pokazatelje.

SUMMARY

CAMPS FOR VOLKSDEUTSCH IN CROATIA AFTER THE SECOND WORLD WAR, 1945 TO 1947

On the basis of literature and archival sources, this article discusses the largest camps for *Volksdeutsch* on the territory of Croatia after the Second World War, from May 1945 to the beginning of 1947 (Josipovac by Osijek, Valpovo, Velika Pisanica by Bjelovar, Krndija by Đakovo, Šipovac by Našice, Pusta Podunavlje in Baranja and Tenja/Tenjska Mitnica by Osijek). The camp inmates, largely older individuals, women and children, were used as labour pool for work outside the camps, mainly in agriculture. The conditions of life in the camp, especially in terms of hygiene and food, were more than sparse and inadequate. According to all evidence, the majority of deaths occurred due to illness, especially typhus, exhaustion, cold or hunger. Liquidations were not massive or frequent, but abuse and killings did occur. Research to date has shown that no less than between 10,000 to 18,000 of the 20,000 *Volksdeutsch* that remained in the homeland were interned in camps during the course of 1945, and at least a few thousand lost their lives. In the historiography, publications, memoirs, reports/eyewitness accounts of the camp inmates as well as the camp administrators and contemporaries, and documents, there is a variety of claims, allegations, estimations and lists of names referring to the number and structure of the inmates and the number and structure of the victims of the camps for the *Volksdeutsch* in Croatia. This amount of literature and documentation concerning the camps for the *Volksdeutsch* in Croatia enables a basic overview to be made.

Key words: German Ethnic Community in Croatia (*Volksdeutsch*), Camps, Communist Repression